

UKREP M16 - Sodelovanje iz programa PRP

PODUKREP 16.2 Podpora za pilotne projekte

PROGRAM
RAZVOJA
PODEŽELJA

Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja; Evropa investira v podeželje

 Kmetijski inštitut Slovenije

OHRANJANJE NAŠIH STARIH SORT JABLAN IN HRUŠK – VZORČNI MODEL NA AVTOHTONIH SORTAH

Boštjan Godec, univ.dipl.ing.agr., Janez Gačnik, univ.dipl.ing.agr.

Uredil:

Boštjan Godec, univ. dipl. ing. agr., Kmetijski inštitut Slovenije

Besedilo:

Boštjan Godec, univ. dipl. ing. agr., Kmetijski inštitut Slovenije

Janez Gačnik, univ. dipl. ing. agr., Zavod Jabolko

Oblikovanje:

Patricija Vrbnjak, univ. dipl. obl., Vempleks d.o.o.

Fotografije in slikovno gradivo:

partnerji projekta

Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2024

Izdajatelj: Kmetijski inštitut Slovenije

Število izvodov: 200

Za vsebino brošure je odgovoren Kmetijski inštitut Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

634.11:631.526.3(497.4)

634.13:631.526.3(497.4)

GODEC, Boštjan, univ. dipl. ing. agr.

Ohranjanje naših starih sort jablan in hrušk : vzorčni model na avtohtonih sortah / Boštjan Godec, Janez Gačnik ;
[fotografije in slikovno gradivo partnerji projekta]. - Ljubljana : Kmetijski inštitut Slovenije, 2024

ISBN 978-961-6998-82-6

COBISS.SI-ID 216599043

OHRANJANJE NAŠIH STARIH SORT JABLAN IN HRUŠK – VZORČNI MODEL NA AVTOHTONIH SORTAH

Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja: Evropa investira v podeželje

UKREP M16 - Sodelovanje iz programa PRP

PODUKREP 16.2 Podpora za pilotne projekte

BOŠTJAN GODEC, univ. dipl. ing. agr.

JANEZ GAČNIK, univ. dipl. ing. agr.

Kazalo	Stran
1 Predstavitev projekta	5
2 Definicije sort sadnih rastlin glede na izvor	6
2.1 Avtohtona sorta	6
2.2 Tradicionalna sorta	7
2.3 Stara sorta	7
3 Aktivnosti v projektu	8
3.1 Opisi sort s poudarkom na pregledu starejše pomološke literature	8
3.1.1 Dolenjska voščenska	9
3.1.2 Gorenjska voščenska	12
3.1.3 Goriška sevka	16
3.1.4 Tepka	19
3.2 Delo na terenu	24
3.3 Laboratorijske analize	30
3.4 Izvedba in analiza ankete	34
4 Razvojne možnosti avtohtonih sort	37
5 Strokovna priporočila glede vzgoje dreves	39
5.1 Oživitvena rez	39
5.2 Redna letna oskrba dreves	39
5.3 Sajenje novih dreves	40
6 Zaključek	41

• 1 Predstavitev projekta

Projekt z naslovom "Ohranjanje naših starih sort jablan in hrušk – vzorčni model na avtohtonih sortah" izvajamo v okviru ukrepa M16 - Sodelovanje iz Programa razvoja podeželja RS 2014-2020 ter 6. Javnim razpisom za podukrep 16.2. Podpora za pilotne projekte ter za razvoj novih proizvodov, praks, procesov in tehnologij. Vodilni partner projekta je Makrobios Panonija so.p., permakulturni center za boljšo kvaliteto življenja in za pot k samozadostnosti, Lucova 33, Lucova, 9203 Petrovci. Sodelujoči partnerji v projektu so:

- Kmetijski inštitut Slovenije, Ljubljana,
- Visoka šola za upravljanje podeželja Grm, Novo mesto,
- Zavod Jabolko, Zavod za širjenje sadjarske kulture in ekološkega kmetovanja,
- Augmenta izobraževanje in turistično vodenje, Tjaša Poklar s.p.,
- Ekološka kmetija Pr' Matet, Gradišče pri Lukovici,
- Turistična kmetija Pri Andrejevih, Narin,
- Kmetija Marc, Ustje,
- Kmetija Omerzu, Zgornja Pohanca,
- Kmetija in drevesnica Zakotnik, Dorfarje.

Izvajanje projekta poteka od 14.12.2023 do 13.12.2024. Cilj projekta je izdelati način, s katerim bi znali učinkovito ohranjati avtohtone sorte. V ta namen smo raziskali, zakaj so imele avtohtone sorte v svojih okoljih tako pomembno mesto v naši sadjarski pridelavi. Pri ohranitvi teh sort želimo dodati izkušnje dobrih kmetijskih praks partnerjev projekta in nova strokovna znanja pri oživitveni rezi, oskrbi ter sajenju sadik. Problem vidimo tudi v negativnem odnosu do tradicionalnega sadjarstva in pomena avtohtonih sort. Namen projekta je, da raziščemo in izpostavimo pozitivne lastnosti teh sort ter najdemo njih ustrezno mesto v današnji sadjarski pridelavi. Avtohtone sorte predstavljajo dragocen genski material. Skozi projekt želimo doseči, da bi lastniki dreves avtohtonih kot tudi širša javnost s ponosom gledali na naše avtohtone sorte. Prav tako je pomembno dvigniti zavedanje o pomenu ohranitve te sadjarske dediščine. Izpostaviti želimo, za kakšen namen so te sorte najprimernejše. Številni izdelki iz plodov avtohtonih sort lahko predstavljajo našo kulinarčno posebnost ter s tem bogatijo našo turistično ponudbo. V tem smislu želimo ozavestiti tako pridelovalce kot kupce sadja, strokovno ter širšo laično javnost kot tudi bodoče kmetijske strokovnjake, da je vredno ohranjati avtohtone sorte sadnih rastlin. Tako z vidika ohranjanja genetske pestrosti kulturnih rastlin kot tudi z vidika ohranjanja naše tipičnosti ter prepoznavnosti.

2 Definicije sort sadnih rastlin glede na izvor

2.1 Avtohtona sorta

Avtohtoni sorti pravimo z drugo besedo tudi domača sorta. Ta lahko nastane spontano oz. samoniklo kot posledica naravne selekcije v neki populaciji na nekem ožjem območju (pokrajina, regija, država) ali pa je domača sorta rezultat načrtnega, ciljno usmerjenega žlahtnjenja. V tem primeru mora biti za značaj slovenske avtohtonosti sorte izpolnjen še pogoj, da je bila sorta v Sloveniji načrtno vzgojena pred več kot 30 leti. Primeri slovenskih avtohtonih jablanovih sort, ki so pri nas nastale samoniklo so dolenjska voščenska, gorenjska voščenska, goriška sevka ter bogatinka (šentjursko jabolko). Rezultat našega načrtnega dela na področju žlahtnjenja jablanovih sort so sorte majda, lonjon, priolov delišes, mariborka, pohorka ter paplerjev bobovec. Vse našteje so bile pri nas vzgojene pred več kot 30 leti. Pri hruškah v Sloveniji ni bilo načrtnega žlahtnjenja oz. vzgoje novih sort hrušk, tako da so vse naše sorte izselekcionirani naključni sejanci. Naša najbolj prepoznavna avtohtona hruška je sorta tepka.

- Preglednica 1: Slovenske avtohtone jablanove sorte

Sorta	Nastanek sorte (načrtno/naključno)	Starševski par
Majda	načrtno	Jonatan x Golden noble
Lonjon	načrtno	Londonski peping x Jonatan
Priolov delišes	načrtno	Labotska banana x James Grieve
Mariborka	načrtno	Zlata parmena x Jonatan
Pohorka	načrtno	Koksova oranžna reneta x Ontario
Paplerjev bobovec	načrtno	Bobovec x Zlata parmena
Dolenjska voščenska	naključno	starši neznani
Gorenjska voščenska	naključno	starši neznani
Goriška sevka	naključno	starši neznani
Bogatinka (šentjursko jabolko)	naključno	starši neznani

2.2 Tradicionalna sorta

Tradicionalni sorti pravimo z drugo besedo udomačena sorta. K tradicionalnim jablanovim sortam uvrščamo starejše sorte tujega izvora, ki se v Sloveniji pridelujejo že najmanj 50 let ter so dobro prilagojene na naše pridelovalne razmere. Z izjemo avtohtonih jablanovih sort k tradicionalnim jablanovim sortam uvrščamo praktično vse jablanove sorte, za katere se je prijelo ime stare jablanove sorte. Nekatere najbolj poznane naše tradicionalne jablanove sorte so bobovec, krivopecelj, štajerski mošancelj, carjevič, londonski peping, boskopski kosmač, zlata parmena, koksova oranžna reneta, šampanjska reneta, ontario, ananasova reneta in druge. Tudi pri sortah hrušk imajo številne značaj tradicionalnosti. Najbolj poznane izmed njih so viljamovka, kleržo, konferans, fetelova, boskova steklenka in druge. Tako jablanove sorte, kot sorte hrušk, so bile v preteklosti k nam prinesene iz tujih, nam bližnjih sadjarskih dežel. Predvsem iz Nemčije, Francije, Anglije, Avstrije ter Švice.

2.3 Stara sorta

K našim starim sortam sadnih rastlin uvrščamo vse sorte sadnih rastlin, ki so bile pri nas razširjene do intenzifikacije sadjarske pridelave. Ta se je pri nas začela v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja. Uvedba nizkodebelnih plantažnih sadovnjakov z visoko gostoto sajenja, je, vsaj pri jablani, prinesla tudi velike spremembe v priporočenem sortimentu sajenja. Pri hruški pa je bilo ravno obratno, saj je še danes, v sodobnem sortimentu, pri tej sadni vrsti zastopanih še veliko starih sort z vodilno med njimi sorto viljamovka. Na kratko povedano, k našim starim sortam sadnih rastlin uvrščamo vse naše tradicionalne sorte, ki so jim dodane še tiste avtohtone sorte, ki so pri nas nastale samoniklo.

*Stare jablanove sorte so v preteklosti pomembno sooblikovale slovensko krajino.
Ohranimo jih. Tako zaradi spoštovanja do naših prednikov kot zaradi
odgovornosti do naših zanamcev.*

3 Aktivnosti v projektu

3.1 Opisi sort s poudarkom na pregledu starejše pomološke literature

V nadaljevanju so podani kratki opisi o lastnostih naših avtohtonih sort, ki so vključene v vsebino projekta (v nadaljevanju: avtohtonih sort). To so jablanove sorte dolenjska voščenska, gorenjska voščenska, goriška sevka ter hruška tepka. Gre za nekakšno osebno izkaznico sorte, ta pa je v nadaljevanju predstavitev podkrepjena s pregledom nekaterih zgodovinskih dejstev za posamezno sorto.

Dolenjska voščenska, gorenjska voščenska, goriška sevka

V preteklosti so imele navedene avtohtone sorte v svojih lokalnih okoljih zelo pomembno vlogo. Izstopale so po svoji številčnosti ter bile nepogrešljive v sortimentu jablan naše polpretekle zgodovine pridelave jabolka. Tako je goriška sevka zelo cenjena in zastopana na Cerkljansko - Idrijskem območju in Brkinih, gorenjska voščenska na Gorenjskem ter dolenjska oz. sevniška voščenska na Dolenjskem in v Posavju. Navedene avtohtone sorte so v svojem okolju dobro prilagojene na klimatske in talne pogoje. Gorenjska voščenska in goriška sevka sta tolerantni na glivični obolenji kot sta jablanov škrlup (*Venturia inaequalis*) in listna pegavost jablan (*Marssonina coronaria*). Znaki poškodb teh bolezni se sicer kažejo v prezgodnjemu odpadanju listja in posledično zmanjšani asimilaciji ter slabem zorenju plodov. Ti dve sorti se dobro odzivata in prilagajata tudi na klimatske spremembe. Dolenjska voščenska je sicer nekoliko bolj občutljiva na mraz in bolezni, vendar se te pomanjkljivosti pri njej lahko rešujejo z izbiro toplih, zavetnih vinogradniških leg. Tam tudi najbolje uspeva. Če nekoliko pogledamo v zgodovino, vidimo, da so se vse tri obravnavane sorte največ sadile v travniške sadovnjake do petdesetih letih prejšnjega stoletja. Z razvojem intenzivnega sadjarstva so začeli travniški sadovnjaki izgubljati svojo vlogo v pridelavi konzumnega sadja. Sledilo je obdobje, ko je bilo travniško sadje še zanimivo za predelovalno industrijo. Ko pa so cene sadja močno padle, je sadje obležalo v nasadih. Kmetje so zato nehali oskrbovati svoje nasade, ti pa so začeli propadati. Z razvojem dopolnilne dejavnosti predelave sadja na kmetijah v začetku tega stoletja pa se je ponovno pojavila potreba po oskrbi travniških sadovnjakov ter pridelavi tovrstnega sadja. Zaradi visoke starosti je danes veliko dreves v slabi kondiciji ter ob koncu svoje življenjske dobe. K propadanju nasadov je v veliki meri pripomoglo tudi opuščanje tradicionalne živinoreje (dvonamenska raba) ter s tem slaba oskrba dreves. Zaradi dolge življenjske dobe je veliko naših starih sort okuženih s fitoplazmami, med katerimi izstopa bolezen metličavost. Ta se kaže v deformiranih ter sirkovi metli podobnih poganjkih. Posledično so plodovi na takšnih drevesih drobni ter običajno slabo dozoreli. V zadnjih letih zasledimo tudi dobre primere kmetijske prakse, ko so kmetje na novo posadili večje število visokodebelnih dreves. K temu so največ pripomogli nekateri projekti ter aktivnosti posameznih regijskih in krajinskih parkov.

3.1.1 Dolenjska voščenska

Izvor sorte

Sorta je nastala kot naključni sejanec iz domačega genskega materiala nekje na Dolenjskem.

Sinonimi in tuja poimenovanja

Sinonima za dolenjsko voščenko sta sevniška voščenska ter dolenjka, tuji poimenovanji pa unterkrainer wachsapfel ter lichtenwalder wachapfel.

Barva ploda ob obiranju

Plod dolenjske voščenska je ob obiranju zelenorumeno obarvan, kasneje postane intenzivno rumen ter voskast. Značilna je rjavost ploda v peceljni jamici, ki ima običajno obliko zvezde.

Oblika in velikost ploda

Plod je ploščato okrogle oblike ter srednje velikosti.

Okus ploda

Plod je sladko kislega zelo prijetnega okusa, ki nekoliko spominja na okus pomaranč.

Čas obiranja

Okrog 20. septembra oz. v času obiranja standardne sorte zlate delišes.

Spodaj je podan del zapisa Viljema Rohrmanna o dolenjski voščenci, ki je bil objavljen v Humekovem Praktičnem sadjarju iz leta 1923. Objavljeni so trije odstavki tega zapisa. Tako prvi kot tretji odstavek sta zelo pomenljiva. Prvi povečuje dolenjsko voščenko v smislu njene enkratnosti in odličnosti, medtem ko se v tretjem odstavku seznanimo tudi z njenimi slabimi lastnostmi.

13. Dolenjska voščenska.

V. Rohrmann.

Skoro vsaka dežela ima v svojih pridelkih in proizvodih kake posebnosti, s katerimi se lahko ponaša pred svetom. Tudi dolenjska pokrajina ima nekaj takih posebnosti, izmed katerih hočem navesti jabolko, ki je znano pod imenom voščenska. To jabolko je na Dolenjskem najbolj cenjeno, pa ne samo zaradi svojih odličnih lastnosti. Po nobenem drugem jabolku ne povprašujejo po dolenjskih krajih tako, kakor po voščenkah.

Voščenska pa se odlikuje tudi po drugih lastnostih, zlasti po lepi obliki, po debelosti in okusnosti. Proti muhi se zožuje, tako da je spodnja polovica dosti širša. Tudi je ena stran jabolka vedno bolj razvita nego druga. Okrog muhe je nekoliko vdrt in malo robato, kar mu je poznati nekoliko tudi ob straneh.

Neke slabe lastnosti pa vendar ne smemo zamolčati. Voščenska se namreč nič kaj trdno ne drži na drevesu in jo zaradi tega poletni in rani jesenski viharji kaj radi stresejo, preden je zrela. Pokazalo se je tudi, da uspeva dobro le na globokem, dovolj vlažnem ilovnatem svetu. Suhe kamenite lege ji ne uga-jajo. Poleg tega je voščenska precej občutljiva pri prelaganju in prevažanju. Zavijati bi jo morali v papir in prevažati le v malih zabojih skrbno vloženo in zavarovano. Kako leto jo tudi zelo kazi gobavost. Tik pod kožo pa tudi globlje se posamezne partije mesa izpremene v plutovini podobno rjavo tvarino, ki je grenkega neprijetnega okusa.

V nadaljevanju je podan članek A. Simončiča, ki je bil objavljen v reviji Sadjar in vrtnar v 11. številki te revije leta 1933. V njem je že takrat zaznati potrebo po revitalizaciji te naše kakovostne jablanove sorte, ki pa je v takratnem obdobju že deloma izgubljala pomen in veljavo.

Simončič Aleks, Sevnica ob Savi:

Nekaj o dolenjski (sevniški) voščenk

Čas za saditev sadnega drevja je zopet tu. Umestno je torej, da se pri naročanju drevja malo podrobneje pozanimamo za vprašanje sort, osobito je to potrebno še za Posavje in za našo voščenko.

Vsak starejši sadjar se še dobro spominja kako upoštevana, priporočljiva in razširjena je bila še pred nekaj desetletji nam še sedaj dobro znana dolenjska (sevniška) voščenska. Pri nas kakor v tujini so jo premnogi dobro poznali in čislali pod imenom sevniška voščenska (Lichtenwalder Wachsapfel), ker pride iz te okolice v najboljši kakovosti na trg. Žalostno pa je, da današnji sadjarji zadnji čas to domačo sorto tako prezirajo in ji hočejo narediti povsem konec. Še pred nekaj leti, osobito pred vojno, se je tega plemenitega sadja od nas mnogo izvažalo na Dunaj, v Gradec, na Češko in v Nemčijo in bilo je stalno povpraševanje po tej sorti. Za razširjenje voščenske ima največ zaslug dobro znani sadjar g. Lenče, ki je dobre strani te sorte znal tako visoko povzdigniti. Ali bi ne bilo torej dobro in potrebno, gojitev in saditev naše voščenske zopet razširiti in jo zopet postaviti na zasluženno mesto med najboljšimi sortami našega sadnega okoliša?

Voščenska spada v družino ramburnih renet in je zimsko jabolko. Sad je precej debel (4—6 plodov gre na 1 kilogram), okrogle oblike na kratkem peclju. Popolnoma zrel sad je voščenorumen (od tod tudi ime), z značilno rjo v pecljevi jamici. Meso je belo, zelo sočnato, izredno delikatno prijetnokiselkaste ga okusa. Zori septembra in se obdrži do marca; pri skrbnem spravljanju celo do junija. Je dobra namizna, pa istotako dobra gospodarska sorta. Drevo napravi v drevesnici lepa in krepka debla. Krona zraste velika in košata. Roditi začne čez kakih 7 let po saditvi.

Glede na lego se počuti dobro v meglenih, vlažnih nižavah, v dolinah ob vodah ali v nižjem hribovju. Enake lege so tudi manj nevarne, ker cvete voščenska precej pozno in je cvetje proti mrazu varno.

Pri nas imamo še mnogo drevja te domače sorte, pa bi ga bilo lahko še več. Namesto da bi segali po drugih, novih, inozemskih sortah, je vendar bolje, da negujemo svojo preizkušeno, domačo sorto. Če ji bomo posvetili več pozornosti in jo bolj negovali, nam bo še hvaležnejša. Pravilno in redno gnojenje, snaženje, zatiranje škodljivcev, potom škropljenja z arborinom itd. in pravilno izbiranje in sortiranje sadja nam bo nedvomno največ pripomoglo do boljših uspehov v kupčiji. Voščenska bo dobila zopet svoj nekdanji sloves, ki ga tudi po vsej pravici zasluži.

Op. ured. S slavospevom g. Simončiča na dol. voščenko se popolnoma strinjamo, namreč sami zase, upoštevaje svoj okus. Vendar pa svetovni sadni trg z našo sodbo ne soglaša popolnoma, kakor so nas poučila zadnja leta, ko smo dobili poročila, da voščenska ne gre in ne gre v promet. Brez dvoma so se razmere na svetovnem sadnem trgu v zadnjih 2 letih zelo spremenile. Razen na okus gledajo močno tudi na obliko plodov, zlasti pa na barvo. V tem oziru pa voščenska ni posebno privlačna. Vsekako bo pa treba poskusiti uvesti jo zopet v trgovino. Ko se bodo konsumenti prepričali o njeni dobroti, se ji bo nemara vrnil stari sloves.

3.1.2 Gorenjska voščenska

Izvor sorte

Sorta je nastala kot naključni sejanec iz domačega genskega materiala. Po enih virih na Martin vrhu nad Besnico, po drugih pa nekje ob reki Besnici.

Sinonimi in tuja poimenovanja

Sinonimov za gorenjsko voščenko je več. Najbolj pogosto se poleg osnovnega imena uporablja še ime besniška voščenska. Druga poimenovanja so martinvrhar, martinvrharica, kranjska voščenska ter voskovača.

Barva ploda ob obiranju

Plod gorenjske voščenske je ob obiranju zlatorumeno obarvan ter na osončeni strani intenzivno rdečkast. Običajno v obliki prelitega in manj progastega obarvanja.

Oblika in velikost ploda

Plod je okroglasto ploščat ter običajno precej velik.

Okus ploda

Takoj po obiranju je v okusu plodov gorenjske voščenske zelo izražena kislost. Čez čas se kislina omili, tako da postane uživanje plodov prijetnejše.

Čas obiranja

Okrog 20. oktobra oz. mesec dni za standardno sorto zlati delišes.

SADJAR IN VRTNAR

List za pospeševanje sadjarstva in vrtnarstva.
Glasilo Sadjarskega in vrtnarskega društva za Slovenijo.

Izhaja 15. dne vsakega meseca. — Letna članarina 25 Din. — Uredništvo v Ljubljani,
Tobačna ulica št. 21, upravništvo Reeljeva cesta 24. II. nadstropje.
Urednik M. Humek, višji sadjarski nadzornik v Ljubljani.

Štev. 9. V Ljubljani, 15. septembra 1925. Leto XII.

SADJARSTVO.

Besniška voščenka.

(sinon. martinvrharica.)

M. Humek, Ljubljana.

Kje je rastlo prvo drevo te v Besnici nad Kranjem in po bližnji okolici zelo čislane domače sorte, še ni končno dognano. G. Udir iz Spod. Besnice, ki ima menda največ dreves te sorte, trdi, da je doma na Martin vrhu nad Besnico, češ da so od tam prinesli prve cepiče. Slišal sem pa še druga mnenja, ki se ne ujema-jo z onim g. Udirja. Naj pa bo to tako ali tako, resnica je, da je razširjena po Gor. in Spod. Besnici, kjer jo zadnja leta z vso vnemo razmnožujejo na ta način, da precepljajo z njo druge sorte. Sega pa tudi že v vse sosednje občine noter v Selško dolino in čez Naklo proti Tržiču. Precepljajo z njo druge jablane že mnogo let. Za cepiče je vsako leto tak naval, da se ne more vstreči vsem prosilcem. Izpočetka, ko je bilo še malo drevja, so jih ponoči kradli. Najstarejše jablane v Gor. Besnici bi utegnile biti stare okoli 50 let.

Opis ploda. Plodovi so srednje debeli do debeli, povečini nekoliko sploškani (7—9 cm široki in 5—6 cm visoki, nekoliko enostransko razviti. Ob muhi so na drobno rebrasti. Glavne grbe se poznajo skoro do peclja. Kratek, droban, lesnat pecelj tiči v globoki ozki jamici, ki je pri večini plodov pomaknjena nekoliko na stran. Majhna, na pol odprta muha je v ozki, nepregloboki jamici. Koža je tanka in gladka, svetlo rumene, na solnčni strani zagorelo rumene barve.

Plodovi, ki so zelo izpostavljeni solnčnim žarkom, so na solnčni strani krasno rožnato nadahnjeni. Jamica ob peclju je do vrha preprežena z nežno rjavino, ki se proti vrhu zvezdasto razcepi v mnogo pramen.

Belkasto meso je trdo, v ustih nič kaj raztopno, sicer sočno in kiselkastega okusa, vendar brez vsake vonjave. Po okusu bi mogli to jabolko uvrstiti šele v tretji razred. Niti po zunanosti, niti po okusu se ne da primerjati s pravo dolenjsko voščenko, ki spada glede okusa v prvi razred.

Plod zori januarja — februarja meseca in se ohrani v dobri shrambi čvrst in sočen do julija.

Jako je neobčutljiv za vsakovrstne zunanje vplive, zlasti za obtiske pri spravljajanju, vlaganju in prevozu. Zaradi čiste kože in sijajne rumene barve, so plodovi zelo lepi in prikupljivi. Velika trpežnost, neobčutljivost, primerna debelost in sijajna zunanost, priporočajo to jabolko kot dobro trgovsko jabolko. Žal, da se njegove notranje lastnosti, zlasti okus ne skladajo z njegovo lepo zunanostjo.

Lastnosti drevesa. Kako bi rastlo v drevesnici, ni znano, ker je vse drevje, kar ga je v omenjenih krajih, cepljeno na gozdni divjak ali pa precepljeno na starejše jablane drugih sort. Precepljenci rastejo prav bujno in zdravo. Prvo leto poženejo do metra dolge mladike. Odrasla drevesa imajo lepo razvite, okrogle, goste vrhove. Cvete za spoznanje pozneje nego druge jablane. V cvetu

je neobčutljivo. V Besnici raste povsod po suhih, solnčnih brežinah in po bolj senčnih, vlažnih nižinah. Na lesu niso opazili pozebe, niti da bi bilo drevo podvrženo raku in drugim boleznim, ali da bi ga škodljivci bolj nadlegovali nego druge sorte.

Besniška voščenska je jako rodovitna. Precepljeno drevje obrodi že redno tretje leto. Potem pa rodi zanesljivo vsako drugo leto, da se včasih lomijo veje in da se plodovi neenakomerno razvijejo in je zaradi tega ob posebno dobrih letinah precej arobiža.

V koliko je sorta primerna tudi za druge kraje z drugačnim podnebjem, še ni dognano. Besnica leži precej nad Savsko dolino in nima megle. V meglenih dolinah bi plodovi skoro gotovo ne bili tako čisti kakor so v višavah.

Dobre lastnosti: Zdrava, čvrsta rast, neizbirčnost, neobčutljivost in velika rodovitnost.

Slaba lastnost: Zaradi obilne rodovitnosti je včasih preveč izbirk. Prav zaradi tega se je bati, da bo drevje prehitro opešalo, ako ne bo zadostno gnojeno.

Leta 1925 je bil v 9. številki revije Sadjar in vrtnar objavljen članek o besniški voščenci. Avtor članka je M. Humek, ki je bil dolgoletni urednik te revije (1922 – 1940) kot tudi njenega predhodnika, revije Slovenski sadjar (1913 – 1921).

O besniški voščenci je bil leta 1932 v tretji številki iste revije objavljen članek z naslovom "Še o besniški voščenci". Pisec članka, ki je v celoti objavljen na naslednjih dveh straneh, je Josip Peternelj iz Selc nad Škofjo Loko. Besniška voščenska, ki ji danes večinoma pravimo gorenjska voščenska, je predstavljena z najboljšimi lastnostmi. Zanimiva je tudi primerjava z bobovcem, ko gre za poudarjanje njene odlične rodnosti. Avtor spregovori tudi o tržnem značaju besniške voščenske, ki se jo je prijela karakteristika odlične "kupčijske" sorte. V samem zaključku prispevka je zaslediti pobude za prodor besniške voščenske na svetovni sadni trg. Izpostavljanje lastnosti plodov kot so lepa barva, trpežnost in neobčutljivost plodov so še danes prepotrebni argumenti za prodor nove sorte na zahtevnem svetovnem tržišču.

Jos. Peternelj, Selca nad Škofjo Loko.

Še o besniški voščenki.

Sadni izbor nam je bil z ozirom na razmere, ki so bile in so še, tako potreben, kakor nam je potrebno sadno drevje. Končno pa to vprašanje ne bo nikdar rešeno. Potreba za izpremembo se bo pojavljala vsaj v daljših dobah. Razlogov za to je več: Izpremembe na sadnem trgu, propadanje nekaterih sort, boljše nove sorte, iznajdba novih sredstev za zatiranje škodljivcev itd. Zato mislim, da mi ne more nihče zameriti, ako se nekoliko pomudimo pri naši, že večkrat imenovani besniški voščenki ali kakor se je prvotno imenovala in se po nekih krajih še imenuje, martinvrhar.¹ To jabolko je najbolj razširjeno okrog Spodnje in Zgornje Besnice nad Kranjem. Zadnja leta so precepili z njo veliko drugih sort, nanovo pa cepijo edino to sorto. Vprašati se moramo, kaj je dovedlo Besničane do tega, da goje samo eno sorto. Vse to dela denar. Za denar se gre vsakomur, kdor sadjari preko domačih potreb tudi v kupčijske svrhe.

Umljivo je, da Sadjarsko društvo tukaj ne sme ostati brezbržno, posebno z ozirom nato ne, ker se ta sorta jako hitro širi že v bližnjo in daljno okolico, da celo iz Litije so že prišli po cepiče. Treba je tukaj dognati, ali je sorta dobra ter jo priporočati, v nasprotnem slučaju pa razširjanje odsvetovati. Naj navedem nekaj glavnih svojstev besniške voščenke, ki jo posebno odlikujejo. Drevo in sad sta glede škodljivcev in mraza jako neobčutljiva, Fuzikladij ne napada ne drevesa ne plodov, ter je nepotrebno vsako škropljenje. Drevo se razraste v jako lepo krono, dela kratke in močne veje ter je kakor ustvarjeno za težka bremena. Plodovi se drže bolj močnih vej ter niso obešeni po tenkih vejicah, kar je posebno značilno za to sorto. Ta sorta raste in rodi še v legah, kjer že druge sorte ne uspevajo. Drevo je prejšibke nego močne rasti; v vlažnih legah se zdi, da deblo napada rak, z ozirom na to bi bilo priporočati cepljenje na drugo deblo. Glede rodovitnosti se lahko meri z bobovcem. Sad je srednje debel, pri dobro oskrbovanem drevju enakomerno razvit in tudi debelejši. Njegova zelo vabljiva barva je belovoščena ali bledorumena, pa ne toliko kakor dolenska voščenka. Plodovi iz solnčne lege so na solčni strani pobarvani s strnjeno rdečico, ki polagoma preide v prej

omenjeno temeljno barvo, kar lepoto sadu še poveča. Glavno pri plodu pa je, da se do spomladi zelo malo vsuši in je še spomladi svež kakor jeseni odtrgan, da je le shramba za sadje primerna. Poleg tega je zelo trpežen, neobčutljiv za odtiske in sposoben za daljše prevažanje.

Kaj pa okus? Pri tej točki je pričakovati, da se bodo kresale iskre. Tukaj se mnenja križajo, sicer pa ima vsakdo svoj okus, zame je okus dober, spomladi ko ni več drugega sadja, bo pa za marsikoga prav dober. Ako bi ta sorta zrastle v Ameriki, bi bil tudi okus najbrže prvovrsten. Gotovo pa je, da iz vsake zemlje in lege okus ni enak.

Da se je besniška voščenka tako začela širiti, je pa pripomoglo to, ker se zelo lahko proda, in sicer vedno draže nego druge sorte. V slučaju pa, da bi se jeseni ne mogla razpečati, nam še zmeraj preostaja spomladanski trg, katerega brez škode lahko počaka, kakor nobena sorta iz sadnega izbora.

Do sedaj smo jo še vedno lahko prodali, in sicer tako drago, kakor nobeno drugo sorto — do 14 Din kg. Pri letošnji tako slabi kupčiji bi bil to sorto neki posestnik v hribih že takoj jeseni lahko prodal na licu mesta po 3 Din kg.

Umljivo je z ozirom na to, da mlado drevje še ne more roditi velikih množin, da nimamo še vagonskih pošiljk na razpolago in se je še vse razprodalo v okoliške kraje in v Ljubljano. Leta 1930. je neki posestnik iz Spodnje Besnice prodal te sorte za čez 15.000 Din. Izvozili so jo vso proti Ljubljani. Povpraševanja so prišla tudi že iz Madžarske. Lastnosti, ki jih ima sad te sorte: lepa barva, trpežnost, neobčutljivost, nam dajejo upanje, da bi se lahko razpečala tudi na svetovnem sadnem trgu. Potrebno bi bilo le, da jo v večji množini pridelujemo. V interesu našega sadjarstva bi bilo, da SVD zavzame k tej zadevi čimprej jasno stališče.

3.1.3 Goriška sevka

Izvor sorte

Sorta je nastala kot naključni sejanec iz domačega genskega materiala v vasi Seuce v Benečiji.

Sinonimi in tuja poimenovanja

Sinonimi za goriško sevko so tolminka, brkinka, seuš, štangerca ter 'primorski bobovec'. Čez mejo, v Italiji, sta poimenovanje za goriško sevko zeuka ter pomo slavo.

Barva ploda ob obiranju

Plodovi so ob zrelosti prelito ali progasto rdeče obarvani. Obarvani so vsaj na delu površine ploda, pogosteje pa skoraj v celoti.

Oblika in velikost ploda

Plod je okrogel do rahlo podolgovate oblike.

Okus ploda

Prevladujoče sladkega okusa z malo kisline.

Čas obiranja

Konec septembra oz. v začetku oktobra. Dobrih 10 dni za standardno sorto zlati delišes.

V nadaljevanju je podan opis goriške sevke iz knjige Stare sadne sorte na Goriškem, 3. in 4. zvezek Jesenske in zimske sorte, Z. Božič, 2013.

GORIŠKA SEVKA

Sinonimi: sevka, pome slave, zeuca

Sevka je edina avtohtona goriška sorta jablane, ki je še vedno prisotna v domačih sadevnjakih. V literaturi iz časa Avstro-Ogrske se omenja kot edina lokalna sorta, ki jo je vredno razmnoževati za prodajo na trgu (omenjena je še avtohtona sorta malonarica, ki pa ni bila trpežna in se za prodajo ni obnesla).

Sevka izvira iz vasi Seuce v Benečiji. Od tam se je razširila po celotni Goriški, največ v prvi polovici 20. stoletja. Sorta je postala popularna zaradi svoje lepe oblike, dokaj dobrega okusa, prilagojenosti na goriške klimatske pogoje in predvsem obstojnosti sadežev.

Obstaja več različic sevke, ki se precej razlikujejo po okusnosti plodov. Tako smo med raziskave poskusili vsaj štiri podvrste z različnih območij Goriške in kot najbolj okusni izbrali sevke iz Snežatnega v Goriških Brdih ter sevke iz vasi Seuce v Benečiji.

Drevo sevke raste bujno, drevesa postanejo velika in dočakajo visoke starosti. Sadež sevke je srednje velikosti, ob obiranju zelen, z rdečimi pregami na sončni strani. Ob polni zrelosti porumeni. Meso je sprva čvrsto in se postopoma mehča. Je polnega, sladkega okusa in ne vsebuje veliko kislin. Sevka je jabolko, primerno za svežo porabo, še bolje pa se obnese za pripravo jedi in sladic; odlična je tudi pečena. Sok, iztisnjen iz sevke, je zelo slahek, z bogato aromo in oranžnorumeno, skoraj zlato barve.

Sevke se obira oktobra, užitno zrele postanejo decembra in v dobrih skladiščnih pogojih zdržijo do aprila.

V Benečiji vedo povedati, da je sevke potrebno obirati oktobra v stari luni, saj se potem ohranijo dolgo in ne postanejo mokaste. Prav tako je pomembno, da se sevke cepi na sejanec jablane ali divjak. Sadeži drevesa, cepljenega na klonirane podlage, postanejo sicer večji, a bolj vošeni in brez tipične arome, značilne za sevke.

Sevke so precej neobčutljive za bolezni jablane, zato so nezahtevne za vzgojo in zelo primerna sorta za biološko pridelavo.

Leta 2014 je izšla knjiga Sadje sonca – bogastvo starih briških sadnih sort, avtorja G. Božiča. Gre za izredno kakovostno pomološko zbirko, v kateri so s sliko in besedo predstavljene sorte sadja, ki so bile še nedolgo nazaj vodilne po briških sadovnjakih. Dandanes jih skušamo skozi različne razvojne programe ponovno razširiti in jim dati nekdanjo veljavo. Med njimi je tudi sorta goriška sevka. Ta je na naslednji strani tekstovno predstavljena tako, kot je bila predstavljena v omenjeni knjigi.

<i>Sinonimi:</i>	DREVO SEVKE RASTE
goriška sevka,	BUJNO, RODNOST PA JE
pomo slavo,	RAHLO IZMENIČNA. SEVKA
zeuka.	JE POSTALA POPULARNA
<i>Izvor:</i>	ZARADI SVOJE LEPE OBLIKE,
Izvira iz vasi Seuce v Benečiji.	DOKAJ DOBREGA SLADKEGA
Od tam se je razširila po	OKUSA, PRILAGOJENOSTI NA
celotni Goriški, najbolj v prvi	GORIŠKE KLIMATSKE POGOJE
polovici 20. stoletja. V Brdih	IN PREDVSEM OBSTOJNOSTI
je bila v preteklosti najbolj	SADEŽEV. OBSTAJA VEČ
razširjena sorta jablane in še	RAZLIČIC SEVKE, KI SE PRECEJ
danes je mogoče najti drevesa	RAZLIKUJEJO PO OKUSNOSTI
sevke ob robovih vinogradov.	PLODOV. TAKO SMO MED
<i>Najdišče v Brdih:</i>	RAZISKAVO POSKUSILI VSAJ
Snežatno.	ŠTIRI PODVRSTE Z RAZLIČNIH
<i>Čas obiranja:</i>	OBMOČIJ GORIŠKE IN KOT
Od sredine do konca oktobra.	NAJBOLJ OKUSNI IZBRALI
<i>Možnost skladiščenja:</i>	SEVKO IZ SNEŽATNEGA.
Dobra. Če je obrana o pravem	TER SEVKO IZ VASI SEUCE V
času, zdrži do pomladi.	BENEČIJI.
<i>Velikost plodov:</i>	SEVKA JE JABOLKO, PRIMERNO
Srednje velikosti.	ZA SVEŽO PORABO, ŠE BOLJE
<i>Oblika in izgled plodov:</i>	PA SE OBNESE ZA PRIPRAVO
Rahlo sploščeni okrogli	JEDI IN SLADIC; ODLIČNA
plodovi, zelene barve z	JE TUDI PEČENA. SOK,
rdečimi progami. Ob peclju	IZTISNjen iz sevk, je zelo
včasih rjavkasti. Ob polni	SLADEK, Z BOGATO AROMO IN
zrelosti zelena barva olupka	ORANŽNORUMENO, SKORAJ
porumeni. Meso je ob zrelosti	ZLATO BARVO. V BENEČIJI
kremno rumenkaste barve.	VEDO POVEDATI, DA JE
<i>Lastnosti ploda in okus:</i>	SEVKE POTREBNO OBIRATI
Meso je sprva čvrsto in se	OKTOBRA OB STARI LUNI, SAJ
postopoma mehča. Je polnega,	SE POTEM OHRANIJO DOLGO
sladkega okusa in ne vsebuje	IN NE POSTANEJO MOKASTE.
veliko kislin. Ima zmerno	PRAV TAKO JE POMEMBNO, DA
prijetno aromo po medu in	SE SEVKE CEPI NA SEJANEC
pečenih jabolkih.	JABLANE ALI DIVJAK. SADEŽI
<i>Odpornost proti boleznim:</i>	DREVEŠA, CEPLJENEGA NA
Zelo dobra.	KLONIRANE PODLAGE, SICER
	POSTANEJO VEČJI, A BOLJ
	VODENI IN BREZ TIPIČNE
	AROME, ZNAČILNE ZA SEVKE.

3.1.4 Tepka

Med sadnimi drevesi slovenskega podeželja obstaja prav posebno drevo, bolje rečeno sorta, to je hruška tepka. Izstopa po starosti in velikosti. Niso redka drevesa, ki so stara tudi več kot 150 let in visoka nad 20 m. Najmogočnejše tepke v Sloveniji so uvrščene med naravne vrednote posebnega pomena. V preteklosti so kmetje tepke pogosto sadili na dvoriščih ali v bližini domačij. Predstavljale so pomemben del našega takratnega načina sadjarjenja. Plodovi tepk imajo visoko hranilno vrednost in so bogati z biološko aktivnimi snovmi. V času, ko je primanjkovalo hrane, so bili plodovi dragocena surovina za predelavo v suho sadje, hruševo vino, žganje ali sok. Plodovi tepke za predelavo v mošt dozoriijo v septembru. Takrat jih je potrebno otepati z drevesa, saj takrat še neradi padajo na tla. Kasneje, ko v polnosti dozoriijo, pa jih je vse polno pod drevesom. Takšni plodovi so primerni le še za predelavo v žganje, imenovano tudi tepkovec. Glede rastnih pogojev je tepka zelo skromna sorta. Raste in uspeva skoraj povsod ter dobro prenaša različne klimatske in talne pogoje. Zaradi svoje obilne rodnosti je nagnjena k izmenični rodnosti. Naši predniki so se zavedali pomena tepk tudi z okoljskega vidika. Drevesa so varovala domačije pred neugodnimi vremenskimi pojavi, hkrati pa so nudila zavetišče in domovanje številnim živim bitjem. Še posebno v svoji belini drevesa izstopajo v času cvetenja v mesecu aprilu. Kmečki ljudje so na mogočna drevesa gledali s hvaležnostjo in s spoštovanjem. Ker so se zavedali njihovega pomena, so jih pogosto sadili tudi za svoje potomce. Tako so tepke postale povezovalce človeških generacij in ohranjale njihove zgodbe za prihajajoče rodove. V današnjem času, ko je na prvem mestu tehnološki napredek, nove generacije zgubljajo stik z naravo. Zaradi povedanega bi v prihodnje morali dati večji pomen sadnim drevesom, ki uspevajo v našem urbanem okolju ter ohranjajo sožitje med ljudmi in naravo. Visokodebelna drevesa z močnim koreninskim sistemom imajo pomembno vlogo pri preprečevanju erozije. To je v času klimatskih sprememb, ob številnih vremenskih ujmah z veliko intenziteto padavin, hvalevredna lastnost. Tepke so zelo skromna in dolgoživa drevesa, ki jih lahko sadimo posamič, v skupine ali pa v sestoje drevoredov. V današnjem času nam drevesa tepk ponujajo nove vsebine glede samega izgleda kulturne krajine. Kot poseben krajinski element nam odpirajo dodatne možnosti v turistični dejavnosti. Veliko pa je prav tako še rezerve v intenzifikacija pridelave butičnih izdelkih iz plodov tepke. Bodisi skozi tepkov sok, tepkovec, tepkovo marmelado ali pa v obliki krhljev, narejenih iz plodov tepk. Tudi v kulinariki je možnosti uporabe tepk še v mnogočem neizkoriščena.

Izvor sorte

Sorta je nastala kot naključni sejanec iz domačega genskega materiala. Poznana je bila že v 16. stoletju.

Sinonimi in tuja poimenovanja

Pri nas tepka nima drugih poimenovanj. V nemško govorečih deželah ji pravijo tepka mostbirne, s čimer želijo poudariti njen značaj hruške mostnice. Ponekod je nemško poimenovanje zgolj kot mostbirne rezervirano za tepko.

Barva ploda ob obiranju

Plodove za predelavo v mošt obiramo zelene, še preden porumenijo.

Oblika in velikost ploda

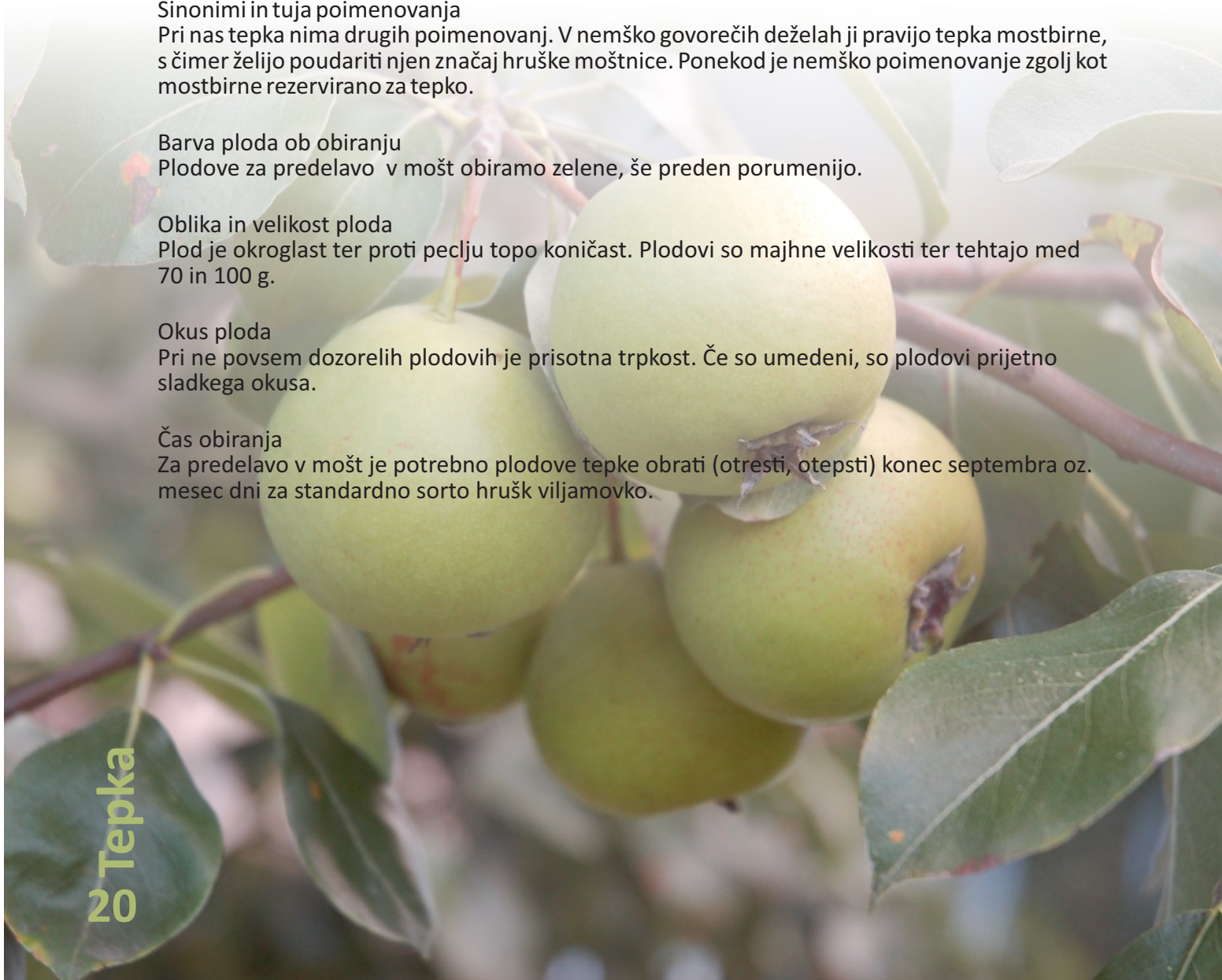
Plod je okroglast ter proti peclju topo koničast. Plodovi so majhne velikosti ter tehtajo med 70 in 100 g.

Okus ploda

Pri ne povsem dozorelih plodovih je prisotna trpkost. Če so umeđeni, so plodovi prijetno sladkega okusa.

Čas obiranja

Za predelavo v mošt je potrebno plodove tepke obrati (otresti, otepsti) konec septembra oz. mesec dni za standardno sorto hrušk viljamovko.

V priročniku Praktični sadjar (M. Humeč, 1923) najdemo spodnji članek o tepki.

28. Tepka.

Kdo ne pozna te naše starodavne najboljše domače m o š t n i c e ! Ni je menda vasi v Sloveniji, kjer bi je ne našli in menda ga ni sadnega drevesa, ki bi doživelo tako častitljivo starost. Niso redke tepke, ki so stare čez 100 let. Najdejo se pa tudi votli in napol suhi orjaški veterani, katere so tresli še naših pradedov pradedje.

Domovina tepke je Slovenija. Razširjena je povsod po bivšem Štajerskem in Kranjskem. Segajo pa tudi na Primorsko in Koroško.

Droban ali kvečjemu srednje debel plod je okroglast, proti pecelju topo koničast. Na 1 kg jih gre 10—14. Nezreli plodovi so blede zeleni. Ko pa dozori, precej porumene, na solnčni strani nekoliko zagore, včasih tudi malce pordeče. Koža je posuta s prav drobnimi pikicami; včasih je tudi malo rjasta. Muha je velika, odprta in lističi so razprostrti kakor zvezdica. Rjav pecelj je navadno bolj kratek ali srednje dolg, lesnat in malo vkrivljen. Belkasto meso je debelo zrnato, zelo sočno in zagatno — sladkega okusa. Os peščiča je votla; semenska predalca so majhna.

V toplih vinorodnih legah in ob ugodnem vremenu zori tepka že kmalu v začetku septembra. V mrzlejših krajih in ob slabem vremenu pa šele proti koncu septembra. Ko je zrela, rada odpade in se v nekaj dneh zmede in se mora takoj uporabiti, ker sicer propade popolnoma.

Tepka niti v mladosti ne raste hitro, pozneje pa prav počasi. Vrh se razvije sam od sebe jako enakomerno in košato. Listi so značilno kosmati in celorobi. Fuzikladij jim ne prizanaša. Izdatno začne tepka roditi dosti pozno, kajti 15—20 let stara drevesa navadno še ne dajejo imena vrednega pridelka. Ko pa doseže neko starost in obsežnost, rodi precej redno in obilo vse dotlej, dokler je živa še kaka veja.

Tepka je jako trdoživo, zdravo in skromno drevo. Raste in rodi skoro enako veselo na sadnem vrtu ali pa na pušči, v grmovju, ob robu pašnika ali na suhem bregu. Vendar ji bolj ugaja primerno gričevje, nego doline. Prav tako se ne zmeni za podnebje, ker izvrstno uspeva in rodi tudi v najvišjih legah, kjer komaj še životari kaka lesnika in drobnica.

Za sadjevec je tepka kaj izvrstna. Sladkorja ima 11—12%, kisline 0.4—0.5% in čreslovine 0.06—0.08%. Za sadjevec se pa mora uporabljati, dokler je popolnoma trda. Ko pa zmeči, se da dobro sušiti. V prejšnjih časih, ko še niso delali tolkovca in kuhali žganja, so tepke vse posušili.

V drevesnici ne raste baš povoljno, ker dela prešibka debela. Zato ni napačno, ako jo cepimo v vrh na kako prav trpežno deblo (n. pr. na divjak).

Za pusta zemljišča, odročne lege in druga manj sposobna mesta ga ni boljšega sadnega drevesa, nego je tepka.

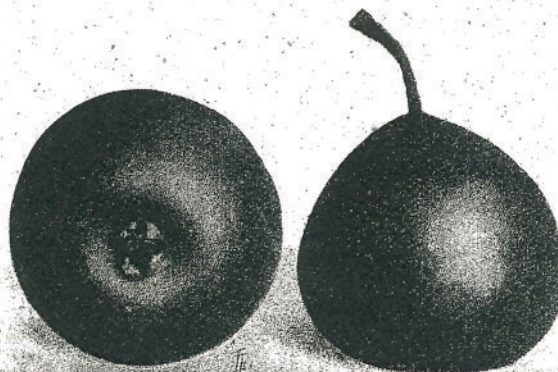
V Humekovem Sadnem izboru za Slovenijo iz leta 1928 so bile znotraj hrušk predstavljene tudi hruške moštnice. Najbolj znana med njimi – tepka je bila predstavljena takole.

Tepka.

Tepka je od pradavnih časov znana in najbolj razširjena, pristna naša domača moštnica. Vsakdo pozna drevo in njegov plod. Zaradi popolnosti pa naj vendar na kratko opišemo tudi to našo staro znanko.

Drevo raste razmeroma počasi in razvije pravilen okrogel vrh. Listi so celorobi in kosmati. Za škrlup so dokaj občutljivi.

Roditi začne pozno, včasih komaj od 20—25 leta dalje. Pozneje je pa dosti rodovitna. Dočaka starost kakor pri nas nobeno drugo sadno drevo. 100—150 let stare tepke niso tako redke, so pa tudi še starejše.

Tepka

(Iz knjige »Die Mostbirnen«, spisal J. Löschmig)

Glede lege in zemlje je tepka silno skromna. Raste in rodi povsod, po navadi tudi brez vsake strežbe.

Plod je droban, do srednje debel (15—20 plodov na 1 kg), okrogel, proti peclju naglo zožen. Kožo ima bledozeleno. Zreli plodovi so rumenozelenkasti, na solnčni strani zagoreli ali celo rdeče nadahnjeni. Posuti so z drobnimi pičicami, včasih tudi prepreženi z mrežasto rjavino. Muha je velika in odprta. Rjavi pecelj je bolj kratek, slok in lesnat. Meso je zamolklo belo, debeložrnato, sočno, trpkosladkega okusa. Zori, kakršno je pač podnebje in leto, od srede septembra do začetka oktobra. Zreli plod prav kmalu od znotraj zmeči.

Etimologija tepke, to je razlaga izvora besede tepka, je zelo zanimiva. Obstaja več razlag, najbolj verjetna in splošno veljavna pa je tista, ki je predstavljena pod točko 3.

1. Sajenje takrat še neimenovanih sadik hrušk (kasneje tepk) naj bi v naših krajih zaukazala cesarica Marija Terezija (1717 – 1780), predvsem zaradi preprečevanja lakote. Ker je bil to ukaz, je ob njegovem neupoštevanju grozila kazen. Gospodarja, ki ni posadil primernega števila dreves oz. ni dovolj dobro skrbel zanje, naj bi natepli. O tem, koliko gospodarjev so resnično natepli (natepkali), ljudsko izročilo ne govori.
2. Plodove hruške tepke je potrebno pred stiskanjem v stiskalnici dobro zmleti. Včasih niso imeli mlinov, zato so plodove pred stiskanjem razsekali, steptali, stepli oz. natepli. Gre za izpeljanke glagola tepsti, ki naj bi bil osnova poimenovanju te hruške – tepke.
3. Plodovi hruške tepke se s pecljem držijo vej drevesa dokaj močno, tako da je potrebno drevesa otepati, da bi prišli do njih. Dodatno je potrebno vedeti, da so za mletje ter s tem predelavo v mošt primerni čimbolj trdi plodovi, do katerih pa lahko pridemo le s tresenjem oz. otepanjem dreves. O dodatnem pomenu 'tepeža' dreves govorijo naslednje vrstice A. Šiftarja v knjigi Jabolka, hruške in ptiči na Goričkem, 2007. "Za dosego vrhunske kakovosti mošta je potrebno hruške stresti z drevesa pred mehčanjem. To se da samo s 'tepežem', od tod ime."

Lukčeva hruška - tepka se nahaja v Gradišču pri Lukovici ob cesti, ki vodi proti Gradiškemu jezeru. Po vaškem izročilu so v njeni senci počivali že francoski vojaki v času Ilirskih provinc (1809 - 1813). Po tepki se imenuje tudi sadjarski muzej, ki je bil postavljen leta 2020 in se nahaja v vasi.

3.2 Delo na terenu

V projekt je bilo vključenih naslednjih sedem kmetij oz. kmetijskih gospodarstev:

- Ekološka kmetija Pr' Matet, mešana kmetijska dejavnost, sadjarski muzej Tepka,
- Turistična kmetija Pri Andrejevih, dopolnilna dejavnost turizem na kmetiji,
- Kmetija Marc, dopolnilne dejavnosti predelave zelišč, sadja in zelenjave,
- Kmetija Omerzu, ekološka pridelava in predelava sadja, zelišč in medu,
- Kmetija in drevesnica Zakotnik, sadjarska pridelava in drevesničarstvo,
- Makrobios Panonija so.p., permakulturni center,
- Brinjevka d.o.o., ekološka kmetija in socialno podjetje.

Področja delovanja oz. panoge kmetijstva s katerimi se na posameznih kmetijah ukvarjajo so različna ter številna. Skupno pa jim je to, da si na vseh prizadevajo za ohranjanje naših avtohtonih sort. Ob doslednejši oskrbi obstoječih dreves ter s sajenjem novih se kmetijam odpirajo dodatne možnosti v predelavi sadja ter v ponudbi turistične dejavnosti. Na vsaki izmed navedenih kmetiji imajo posajeno eno ali več starejših dreves avtohtonih sort. Kratkoročni cilj v projektu je bil, da se doseže revitalizacija obstoječih dreves. S tem bi se drevesom podaljšala življenjska doba, dobili bi boljšo kakovost pridelkov, posledično bi se povečala tudi njihova uporabna vrednost. V tem smislu so bila na kmetijah izvedena izobraževalna srečanja, na katerih je bil poudarek na oživitveni rezi, tehnologiji oskrbe ter sajenju novih dreves. Tekom poletja so bili na kmetijah narejeni ogledi obrezanih dreves in ocena zdravstvenega stanja. Drevesa so se dobro odzvala na obrezovanja in umirjeno pognala nove poganjke. Pridelki med lokacijami so bili zelo različni, a so odraz rodnosti in oskrbe v preteklih letih. Listje dreves je bilo v večini primerov temno zeleno in zdravo, kar kaže na visoko toleranco sort na glivične bolezni. Je pa v vseh nasadih prisotna fitoplazma metličavost, kar nas opozarja, da z opazovanih dreves ni priporočljivo jemati cepičev za nadaljnje razmnoževanje avtohtonih sort. Vsi partnerji projekta so v svojem okolju postali skrbniki avtohtonih sort in bodo s svojim zgledom in delom širili zavedanje tudi na druge pridelovalce ter potrošnike sadja.

Ekološka kmetija Pr' Matet

Levo je drevo gorenjske voščenske pred opravljeno oživitveno rezjo. Krošnja drevesa je pregosta. Dobro so vidni številni in pregosto razporejeni poganjki. Na desni fotografiji je drevo gorenjske voščenske po opravljeni rezi. Krošnja je razredčena in "prezračena" (Ekološka kmetija Pr'Matet, 5.3.2024).

Na ekološki kmetiji Pr' Matet so leta 2020 postavili sadjarski muzej s pomenljivim imenom Tepka. Ta hruška moštarca je bila namreč v bližnjem drevoredu, bolje rečeno hruškoredu, najbolj zastopana sorta.

Turistična kmetija Pri Andrejevih

Oživitvena rez drevesa goriške sevke na turistični kmetiji Pri Andrejevih v Narinu, 12.03.2024. Rez poteka visoko v krošnji, zato je zagotovitev varnih pogojev za delo nujno potrebna.

Na turistični kmetiji Pri Andrejevih imajo tudi nekaj zares starih jablanovih dreves častitljive starosti. Nekatera so stara tudi preko sto let. Zanimivost med njimi je stara sorta mantovana, katere cepiči so bili v te kraje prinešeni v začetku 20. stoletja iz Italije. Zaradi aromatičnosti ter dobre trpežnosti plodov so takrat na veliko precepljali obstoječa drevesa s to sorto. Pri nas je bila mantovana razširjena tudi v Goriških Brdih ter v Posočju. Tam je poznana tudi pod imenoma trdoleska ter krnelova.

Kmetija Marc

Lično oblikovana tabla z vabilom na praktični prikaz oživitvene rezi na kmetiji Marc v Ustju, Ajdovščina, 30.03.2024.

Na kmetiji Marc so bili ob zaključku prireditve udeleženci praktičnega prikaza rezi deležni tudi sladice, narejenih iz plodov goriške sevke.

Kmetija Omerzu

Detajl s prikaza rezi na kmetiji Omerzu v Zgornji Pohanci, 02.04.2024.

Vzorno urejen mlajši travniški sadovnjak na kmetiji Omerzu v Zgornji Pohanci. Pridelek v letu 2024 je bil zelo dober, kar je razvidno tudi na fotografiji.

Kmetija in drevesnica Zakotnik

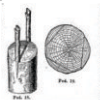
VABILO NA PREDAVANJE IN DELAVNICO

Kdaj? Torda, 9. 4. 2024, ob 10.00.
Kje? Kmetija in drevesnica Zakotnik, Dorfarje 32, 4209 Žabnica.

Predavanje (10.00 – 10.45)
Predstavitav naših dveh avtohtonih jabolnovih sort – gorenjske in dolenjske voščenke (Boštjan Godec, Kmetijski inštitut Slovenije).

Delavnica (10.45 – 11.15)
Praktičen prikaz različnih načinov spomladanskega cepljenja in vzgoje sadnih dreves (Jože Zakotnik, Kmetija in drevesnica Zakotnik).

Dogodek bomo izvedli v vsakem vremenu!
Lepo vabljeni!

Na kmetiji in drevesnici Zakotnik je v začetku aprila 2024, potekalo predavanje na temo dolenjske in gorenjske voščenke, veliko zanimanja je bilo tudi za praktični prikaz spomladanskega cepljenja sadnih dreves.

Mogočno drevo gorenjske voščenke se nahaja v zasipu drevesnice Zakotnik. V letu 2024 je drevo obilno rodilo, tako da se je celokupni pridelek drevesa zelo približal 1 toni.

3.3 Laboratorijske analize

Analize plodov sort dolenske voščenke, gorenjske voščenke, goriške sevke ter tepke so bile opravljene v Centralnem laboratoriju Kmetijskega inštituta Slovenije. Vzorci plodov so bili nabrani na kmetijah, ki so vključene v projekt, kot tudi na nekaterih drugih lokacijah. Proučevali smo vsebnost sladkorja, vsebnost skupnih kislin ter vsebnost vitamina C. Datum opravljanja analiz je bil 3. oktober 2024. Plodovi vseh obravnavanih sort so bili v času od obiranja do analiz skladiščeni v hladilnici s 95 % vlažnostjo ter pri temperaturi 4 °C. Rezultati analiz so po sortah podani v preglednicah.

Preglednica 2: Laboratorijske analize plodov sorte dolenska voščenka

Sorta	Lokacija drevesa	Datum obiranja	Vsebnost sladkorja	Vsebnost skupnih	Vsebnost vitamina C	Vsebnost vitamina C	Podlaga drevesa
			(°Brix)	kislin (g/l)	(mg/l)	(mg/kg)	
Dolenska voščenka	Metlika (Gačnik)	16. Sept.	13,7	7,2	84	71	sejanec
	Krško (Evrosad)	16. Sept.	12,4	9,1	71	60	M9
	Andraž nad Polzelo (Brunšek)	28. Avg.	11,2	9,5	65	55	MM 106

Preglednica 3: Laboratorijske analize plodov sorte gorenjska voščenka

Sorta	Lokacija drevesa	Datum obiranja	Vsebnost sladkorja	Vsebnost skupnih	Vsebnost vitamina C	Vsebnost vitamina C	Podlaga drevesa
			(°Brix)	kislin (g/l)	(mg/l)	(mg/kg)	
Gorenjska voščenka	Metlika (Pečarič)	20. Sept.	13,1	9,5	78	66	sejanec
	Metlika (Zorc)	21. Sept.	12,9	10,1	84	71	sejanec
	Brdo pri Lukovici (KIS)	19. Sept.	11,1	8,9	83	70	M9
	Dorfarje (Zakotnik)	25. Sept.	10,1	8,7	53	45	sejanec
	Dorfarje (Zakotnik)	25. Sept.	10,6	10,0	74	63	MM 106
	Preddvor (Logar)	02. Okt.	10,9	7,6	96	82	sejanec

Preglednica 4: Laboratorijske analize plodov sorte goriška sevka

Sorta	Lokacija drevesa	Datum obiranja	Vsebnost sladkorja	Vsebnost skupnih	Vsebnost vitamina C	Vsebnost vitamina C	Podlaga drevesa
			(*Brix)	kislin (g/l)	(mg/l)	(mg/kg)	
Goriška sevka	Brdo pri Lukovici						
	(KIS)	20. Sept.	12,0	5,6	72	61	M9
	Narin (Andrejevi)	23. Sept.	12,8	6,8	82	70	sejanec
	Obrov (Frank)	23. Sept.	12,7	6,9	57	48	sejanec
	Dorfarje (Zakotnik)	25. Sept.	12,2	7,1	78	66	MM 106

Preglednica 5: Laboratorijske analize plodov sorte tepka

Sorta	Lokacija drevesa	Datum obiranja	Vsebnost sladkorja	Vsebnost skupnih	Vsebnost vitamina C	Vsebnost vitamina C	Podlaga drevesa
			(*Brix)	kislin (g/l)	(mg/l)	(mg/kg)	
Tepka	Semič (Učni vrt)	18. Sept.	16,5	7,4	45	38	sejanec
	Andraž nad Polzelo						
	(Brunšek)	28. Avg.	12,8	9,8	78	66	kutina
	Gradišče pri Lukovici						
	(Lukčevi)	19. Sept.	15,6	9,0	88	75	sejanec
	Brdo pri Lukovici						
	(KIS)	19. Sept.	15,1	8,4	33	28	sejanec
	Zaplana (Pivk)	02. Sept.	14,8	7,7	51	43	sejanec
	Podlipa (Rihar)	23. Sept.	15,5	7,7	32	27	sejanec

Vsebnost sladkorja

Sorte so imele v odvisnosti od lokacije in časa obiranja posameznih dreves različno velika nihanja. Pri sorti dolenjska voščenska so se vrednosti nahajale med 11,2 in 13,7 °Brix, pri sorti gorenjska voščenska so bile vrednosti tega parametra med 10,1 in 13,1 °Brix ter pri goriški sevki med 12,0 in 12,8 °Brix. Sorta hruške tepka je imela višje vrednosti sladkorja primerjalno glede na sorte jablan. Z izjemo tepke na lokaciji Andraž nad Polzelo, ki je bila obrana res zgodaj (28. sept.) in je imela 12,8 °Brix, so bile vrednosti na drugih lokacijah med 14,8 in 16,6 °Brix. Nizka vrednost sladkorja v tem času je v skladu s pričakovanji, saj so bili plodovi tepke takrat še v času dozorevanja ter v procesu pridobivanja sladkorja v plodovih.

Vsebnost skupnih kislin

Izmerjene vrednosti skupnih kislin so se pri dolenjski voščenci (7,2 - 9,5 g/l), gorenjski voščenci (7,6 - 10,1 g/l) ter pri tepki (7,4 - 9,8 g/l) gibale v približno enakih intervalih. Pri sorti goriška sevka so bile izmerjene vrednosti nekoliko nižje in so se nahajale v intervalu med 5,6 in 7,1 g/l skupnih kislin. V jabolkih je izmed kislin najbolj zastopana jabolčna kislina, ki predstavlja 90 % izmed skupnih kislin. Sledi citronska kislina ter druge organske kisline (kininska, fumarna, jantarna, šikiminska, ...), katerih delež pa je zelo majhen. Kisline skupaj s sladkorji pomembno sooblikujejo okus plodov, prav takšna je tudi njihova vloga v predelanih produktih kot so sok, krehli in sadno vino.

Vsebnost vitamina C (askorbinska kislina)

Za analizo na vsebnost vitamina C smo se odločili zaradi preverbe hipoteza, da naj bi stare jablanove sorte vsebovale več vitamina C kot sodobne sorte tržne pridelave. Vitamin C je močan antioksidant in ima v telesu številne pomembne funkcije. Med drugim ima pomembno vlogo pri delovanju imunskega sistema ter nas varuje pred prostimi radikali. V telo ga moramo vnašati redno in sproti. Človeško telo ga ne more proizvajati in tudi ne skladiščiti, saj je vodotopen. Podatki za vsebnost vitamina C so v predhodnih preglednicah podani v enotah (mg/l) in v (mg/kg), v praksi pa se pogosto uporablja enota (mg/100 g). Tako je v eni izmed klasifikacij jablanovih sort glede na vsebnost vitamina C v plodu jabolk moč najti spodnje podatke.

Preglednica 6: Klasifikacija sort jablan glede na vsebnost vitamina C

Vsebnost vitamina C	Vsebnost vitamina C v 100 g ploda
Nizka vsebnost	< 5 mg
Srednja vsebnost	5 - 15 mg
Visoka vsebnost	> 15 mg

Vir: <https://www.orangeppintrees.co.uk/articles/fruit-tree-gardening/vitamin-c-content-of-apples>

Izmerjene vrednosti vitamina C so bile pri dolenjski voščenci v intervalu med 5,5 in 7,1 mg/100 g ploda, pri gorenjski voščenci v intervalu med 4,5 in 8,2 ter pri goriški sevki v intervalu med 4,8 in 7,0 mg/100 g ploda. Pri hruški tepki so bile izmerjene vrednosti v večini vzorcev nekaj nižje primerjalno z jablanovimi sortami ter so se gibale v intervalu med 2,7 in 7,5 mg vitamina C na 100 g ploda.

Glede na izmerjene vrednosti uvrščamo sorte jablan dolenjsko voščenko, gorenjsko voščenko ter goriško sevko med sorte z nizko oz. srednjo vsebnostjo vitamina C. Kot primerjalna sorta nam je v analizah služila sorta jonatan, katere vsebnost vitamina C je bila 6 mg vitamina C/100 g ploda. Hipotezo, po kateri naj bi stare jablanove sorte vsebovale več vitamina C kot sodobne jablanove sorte, lahko pri proučevanih sortah zavržemo. Vsebnost vitamina C je bila pri hruški tepki v skladu s pričakovanji. Po literaturnih podatkih so vrednosti tega parametra v plodovih hrušk primerjalno s plodovi jabolk, v 100 g ploda, za nekaj mg nižje.

Vir: <https://www.zespri.com/en-NZ/vitamin-c>

Glede na gornjo piramido vsebnosti vitamina C v sadju, izraženo v mg/100 g sadja, uvrščamo jabolka in hruške v družbo banan, lubenic in borovnic. Ob priporočenem dnevnem vnosu 100 mg vitamina C za odraslega človeka bi morali dnevno pojesti cca. 10 plodov dolenjske voščenske ali gorenjske voščenske ali goriške sevke, da bi zadostili temu kriteriju. Seveda ob dejstvu, da bi bil to edini dnevni vnos vitamina C v telo.

3.4 Izvedba in analiza ankete

Anketa je potekala po internetu in je obsegala 35 vprašanj na temo ohranjanja naših starih sort jablan in hrušk. Vprašanja so bila razdeljena na dva sklopa. Prvi del je bil namenjen zbiranju podatkov in mnenj o travniških nasadih in avtohtonih sadnih drevesih. Drugi del pa se je nanašal na ekonomska vprašanja v zvezi s pridelavo in predelavo sadja starih slovenskih sort. Na spletu si je anketo ogledalo 85 interesentov, v celoti pa je anketo izpolnilo 29 sadjarjev.

Rezultati ankete v številkah

Sodelujoči v anketi posedujejo travniške sadovnjake velikosti od 0,02 do 3,2 ha. V nasadih je posajeno od 1 do 380 dreves. Pestra je tudi starostna struktura dreves, ta se giblje od 1 do 100 let pri jablanah in pri hruškah tudi preko 150 let. Med anketiranimi 66 % sadjarjev redno oskrbuje svoje travniške sadovnjake, občasno 27 % in nikoli 7%. Pri obdelavi se največ poslužujejo košnje (75 %), sledi mulčenje (43 %) in paša (25 %). 64 % sadjarjev svoja drevesa tudi dognojuje. Sadna drevesa vsako leto obrezuje 62 % sadjarjev, na nekaj let 38 % in nikoli 7 % vprašanih. Razveseljivo je, da 2/3 vprašanih dobro skrbi za svoje travniške sadovnjake in da ima velika večina vprašanih (73 %) namen obnavljati svoje sadovnjake. Pridelki se med travniškimi sadovnjaki zelo razlikujejo (100 kg - 20.000 kg) in so odraz vremenskih vplivov, starosti nasadov, oskrbe in izmeničnih rodnosti. Največ sadja se na kmetijah porabi svežega ali predelanega v sok (87 %), sledi predelava v suho sadje, žganje ali kis (po 48 %), jabolčno vino (22 %), ali pa se ga uporabi na druge načine (17 %). Kmetje imajo pridelano sadje večinoma za lastne potrebe (64 %), le 36 % vprašanih trži svoje sadje ali izdelke. V travniških sadovnjakih so najbolj zastopane sorte bobovec, goriška sevka, krivopecelj, carjevič in štajerski mošancelj.

Sorta bobovec je bila v preteklosti zaradi odlične rodnosti ter dobre sočnosti plodov najbolj razširjena jablanova sorta naših travniških sadovnjakov. Standardno priporočeno razmerje sort za pripravo najboljšega mošta (jabolčnega vina) je bilo naslednje: 60 % bobovca, 30 % štajerskega mošancelja in 10 % lesnike. Bobovec je moštu prinesel količino, štajerski mošancelj je z aromo in okusnostjo poskrbel za kakovost, lesnika pa je z visoko vsebnostjo taninov moštu dala obstojnost.

Večina anketiranih ima v nasadih posajene tudi avtohtone sorte. Drevesa so v večini zdrava ali pa razmeroma zdrava. Pri gorenjski voščenci sadjarji ne opažajo bolezni. Le v manjši meri pa pri tepki (6 %), dolenski voščenci (8 %) in goriški sevki (17 %). Pojav izmenične rodnosti je bil pri sadjarjih najbolj opazen pri tepki (55 % sadjarjev), sledita dolenska in gorenjska voščenska (40 %) ter goriška sevka (33 %). Sadjarji so zadovoljni z avtohtonimi sortami, saj bi jih 87 % pri obnovi nasada posadilo ponovno. Sodelujoči v anketi so navedli, da sta najvažnejša vzroka za ohranjanje starih sort ekonomski ter socialni vidik ter šele nato ekološki vidik. Smiselno (86 %) bi bilo tržiti sadje in izdelke avtohtonih sort pod samostojno blagovno znamko. Kmetije, ki ohranjajo avtohtone sorte bi morale pridobiti certifikat o ohranjanju avtohtonih sort. 85 % vprašanih meni, da bi bilo smiselno, če bi pridobili tudi poseben certifikat za oskrbovan travniški sadovnjak. Težav oz. problemov, ki onemogočajo vzdrževanje in ohranjanje sadnega drevja v sadovnjakih je več. 52 % vprašanih se sooča z nizko ceno produkta, 43 % vprašanih pa meni, da gre za slabo prepoznavnost produktov in kmetij ter slabo ozaveščanje o koristi tovrstnih produktov za zdravje. 33 % vprašanih meni, da imajo premalo časa za ukvarjanje z domačim sadnim drevjem, medtem ko 24 % vprašanih meni, da za ukvarjanje s sadovnjakom z avtohtonimi sortami nimajo ustreznega strokovnega znanja o obrezovanju in vzdrževanju dreves. 24 % vprašanih je mnenja, da v okolici ni kapacitet za predelavo sadja po higienskih smernicah, ki omogočajo trženje, 19 % vprašanih opaža pomanjkanje organizirane analize produktov, kot jo poznamo v nekaterih drugih panogah.

Prednosti avtohtonih sort pred sodobnimi sortami

Vprašani vidijo prednosti avtohtonih sort pred sodobnimi sortami v ohranjanju tradicije, bogastvu kulturne dediščine, kulinarike in gastronomije, širjenju zavesti o ekoloških pridelkih, samooskrbi z zdravo hrano, v prilagojenosti na podnebne in pedološke razmere, tolerantnosti in odpornosti sort, večji raznolikosti, bogastvu okusov in obuditvi starih okusov, nostalgiji, butičnosti, večji trpežnosti, biotski raznovrstnosti, narodni pripadnosti, predvsem pa v ohranjanju genetskega materiala, doseganju višje cene in dodatnega zaslužka na kmetiji. Večina meni, da je povpraševanje po izdelkih iz avtohtonih sort veliko, vendar zaznavajo tudi določene ovire, kot so premajhne količine in slabo skladiščenje.

Glavni dejavniki, ki bi avtohtone sorte naredile bolj prepoznavne in tržno zanimive

Glavni dejavnik je, da bi avtohtone sorte morale biti prepoznane kot del kulturne dediščine. Potrebno bi bilo tudi kreiranje novih turističnih produktov z vključevanjem izdelkov in aktivnosti v povezavi z avtohtonimi sortami. Sledi potreba po izvajanju večjega števila dogodkov na temo avtohtonih sort. Potrebno bi bilo tudi povezovanje lastnikov avtohtonih sort in trženje produktov pod skupno blagovno znamko.

Pobude anketiranih, kaj bi bilo še smiselno raziskati na to temo

Praktično bi bilo potrebno raziskati vse, kar je povezano s travniškimi sadovnjaki. Nekateri poudarki so, da bi bilo potrebno raziskati prodajne poti, popisati obstoječ sortiment travniških sadovnjakov ter raziskati zanimanje za tovrstno dejavnost med mladimi. Potrebno bi bilo raziskati tudi obstoječo ponudbo izdelkov iz travniških nasadov ter raziskati možnosti glede predelave avtohtonih jablanovih sort v jabolčno vino. Poudarek pri pobudah anketiranih je tudi na ureditvi/vzpostavitvi genske banke sort ter dopolnitvi sortne liste na nacionalni ravni, s poudarkom na vpisu vanjo s sortami, ki jih sedaj pišemo pod neznane, npr. šmarnica, sršenka, farovšca, kravajka, ... V zvezi s slednjim je bila dana pobuda za ureditev imen lokalnih sort ter izražena potreba po ohranitvi skoraj pozabljenih sort s precepljanjem na obstoječa drevesa. Prav tako je bila dana pobuda za pridobitev in označitev matičnih dreves znanih avtohtonih sort vključno s podatki o njihovi lokaciji ter preverba zdravstvenega stanja dreves teh sort.

Med pobudami anketiranih je bila izražena tudi potreba po ohranitvi ogroženih in skoraj pozabljenih sort jablan in hrušk. Sorta zimsko postrvka je vsekakor ena izmed njih.

4 Razvojne možnosti avtohtonih sort

Tradicija

Gre prvenstveno za pomen avtohtonih sort v smislu ohranjanja tradicionalne kmetijske pridelave ob hkratnem razvoju dopolnilnih dejavnosti v povezavi s predelavo sadja. Hkrati avtohtone sorte predstavljajo dobre rešitve pri ohranjanju manjših kmetij na strmejših legah.

Samooskrba in lokalna oskrba

Pri tem gre za poudarjanje pridelave, ki ima značaj samooskrbnosti, s tržnimi viški pa se lahko oskrbuje lokalno prebivalstvo. Prenos kmetijskih znanj s pozitivnim odnosom do narave vpliva tudi na širjenje sadjarske kulture.

Prilagajanje na klimatske spremembe

Avtohtone sorte zaradi bujne rasti in močnega koreninskega sistema preprečujejo erozijo tal. Ščitijo kmetije pred vročim soncem in močnimi vetrovi ter ustvarjajo dobre bivalne pogoje. Nudijo zaščito pašnim živalim. Ohranjajo biotsko pestrost in ravnovesje v naravi.

Širitev ekološke pridelave sadja

Pomembno je tako ohranjanje obstoječih travniških sadovnjakov, kot tudi zasajanje novih. Priporoča se sajenje sadik tistih avtohtonih jablanovih sort, ki so cepljene na bujnejših podlagah kot so M7, MM 106 ali MM 111. Takšna drevesa zahtevajo manj intenziven pristop. Količine pridelanih jabolč, tako konzumnih kot jabolč za pridelavo so zaradi velikih volumnov krošenj, ki jih takšna drevesa dosegajo, lahko zelo velike.

Vloga pri razvoju turistične dejavnosti

Razvoj turistične dejavnosti je možen skozi več vidikov. Nastanek novih produktov posebej narejenih iz plodov avtohtonih sort (sokovi, kisi, žganja, suho sadje, "sadni čips" iz sadja, sadna vina, ...) je vsekakor eden izmed njih. Možen je tudi razvoj doživljajskega turizma, pri čemer je potrebno izpostaviti ohranjanje in sajenje drevoredov sadnih dreves, kmečkih vrtov ob hišah ter kapitalnih osamelcev. Tudi ohranjanje tradicije preko sušilnic sadja, zbirk starega orodja in opreme za pridelavo in predelavo sadja lahko veliko pripomore pri razvoju lokalnega turizma.

Krhliji hruške moštnice so atraktivnega izgleda ter prav takšnega okusa.

Izobraževanje in dogodki

Gre za poučne vsebine za učence osnovnih šol, otroke v vrtcih ter za ranljive skupine ljudi. Te so lahko povsem neformalnega ali pa formalnega značaja (dan jabolk, teden slovenske hrane, slovenski zajtrk, naravoslovni dnevi, razstave sadja). Prav tako so te vsebine namenjene za učne vrtove, učne kmetije, šolske vrtove ter sadjarske muzeje. Ob različnih izobraževalnih dogodkih bi lahko potekale vzporedne aktivnosti kot so posaditev dreves ob posebnih priložnostih, mletje in prešanje sadja, priprava jabolčnega zavitka, ...

Utrjevanje regijske pripadnosti

Avtohtone sorte so posebnosti, s katerimi se lahko ponašamo pred drugimi regijami in državami. Pomembna je tudi krepitev lokalne pripadnosti ter povezovanje različnih subjektov znotraj regij (Gorenjska, Dolenjska, Goriška). Slednje je dobro izhodišče za sodelovanje v različnih projektih in promocijskih aktivnostih na regionalnem nivoju.

Zasnova blagovne znamke avtohtonih sort in promocijske aktivnosti

Ob sodobnem trendu uvajanja številnih blagovnih znamk bi bilo potrebno tudi za dolensko voščenko, gorenjsko voščenko, goriško sevko ter za tepko narediti nekaj podobnega. Bodisi tako, da bi vse sorte združili pod skupno blagovno znamko, ali pa bi vsaka sorta nastopala posebej.

Skrbniki avtohtonih sort

Ob vse bolj grozeči eroziji obstoječega genetskega materiala avtohtonih sort bi bilo potrebno določiti njihove skrbnike. To bi bili v največji meri kar njihovi lastniki. Potrebna bi bila njihova enakomerna razpršenost po celotni Sloveniji.

Spoštovanje dediščine, kmetijske kulture in tradicije ter širjenje nacionalnega ponosa

Odnos do naših avtohtonih sort je hkrati tudi odnos do naše dediščine v najširšem pomenu te besede. Sadjarska panoga je tradicionalna panoga slovenskega kmetijstva. V času globalizacije je poudarjanje pomena pridobljenih znanj in veščin naših prednikov toliko bolj potrebno.

Detajl z razstave starih jablanovih sort.

5 Strokovna priporočila glede vzgoje dreves

5.1 Oživitvena rez

Pridelki jabolk v travniških nasadih med posameznimi leti zelo nihajo, tako glede količine kot glede same kakovosti pridelka. K temu pripomore tudi nagnjenost sort k izmenični rodnosti ter pomanjkljiva oskrba dreves. V letih obilne rodnosti sadje ne razvije dobre notranje kakovosti plodov, kar ima negativne posledice tudi v predelavi. Da bi se dosegla boljša kakovost plodov je potrebna pomladitev starejših drevesih. Oživitvena rez se praviloma izvede v tistem letu, ko se pričakuje velika rodnost. S to rezjo se razredči preobilen cvetni nastavek, doseže boljša kakovost plodov ter omogoči razvoj novega rodnega lesa. Pri rezi se odstranijo vse bolne, izrojene in povešene veje. Izrežejo se tudi pokončni poganjki, ki rastejo v notranjost krošnje. Prav tako se izreže tudi kakšna močnejša veja v srednjem delu krošnje, kar pripomore k boljši osvetlitvi spodnjih ogrodnih vej. V primeru zelo dobre oploditve je priporočljivo izvesti tudi korekcijo rezi v mesecu juniju. S to rezjo se spodrežejo ali skrajšajo preveč obremenjene veje, ki bi se povesele ali zlomile.

5.2 Redna letna oskrba dreves

Za oskrbo dreves se priporoča redna paša živali ali večkratno mulčenje in košnja pod drevesi. Priporočljivo je, da se dele travinja kosi izmenično ter s tem omogoči pestro bivališče in bogato hrano za številne koristne živali. Enkrat v petih letih je potrebno izvesti kemijsko analizo tal in poskrbeti za založno gnojenje s fosforjem in kalijem. V letih pričakovane obilne rodnosti se poskrbi za spomladansko dognojevanje z dušikom. Izvajajo se redni obhodi in ogledi dreves ter izvajanje sprotnih tehnoloških ukrepov (rez, škropljenje). Pri visokodebelnih drevesih povzroča veliko škodo jabolčni zavijač. V zadnjem času se pojavlja rešitev, da se v deževnem jesenskem času pod drevesi poškropi z nematodami proti jabolčnemu zavijaču.

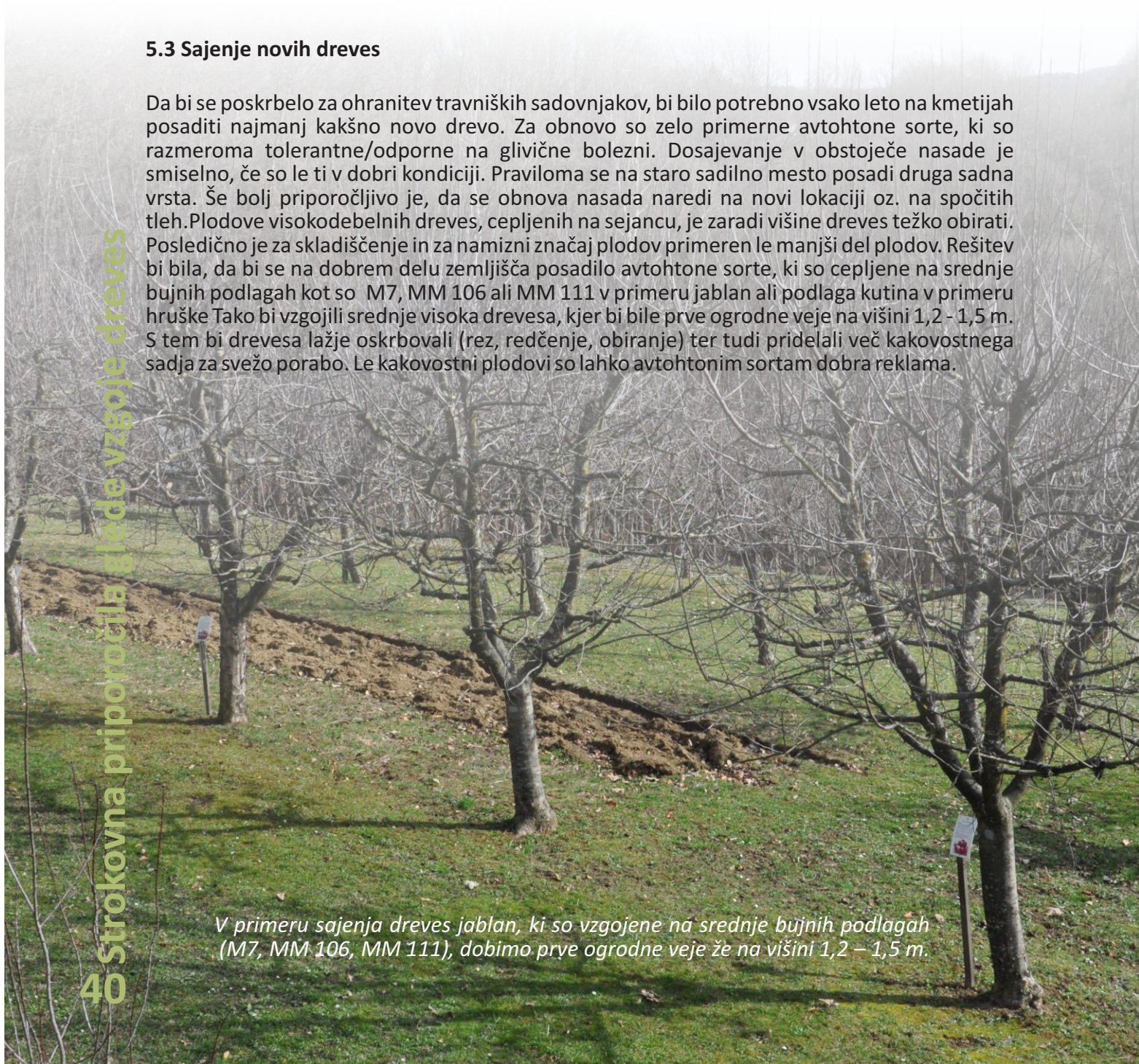
Tudi redna paša živali je lahko, poleg mulčenja in košnje pod drevesi, eden od načinov vzdrževanja obdelane površine travniškega sadovnjaka.

5.3 Sajenje novih dreves

Da bi se poskrbelo za ohranitev travniških sadovnjakov, bi bilo potrebno vsako leto na kmetijah posaditi najmanj kakšno novo drevo. Za obnovo so zelo primerne avtohtone sorte, ki so razmeroma tolerantne/odporne na glivične bolezni. Dosajevanje v obstoječe nasade je smiselno, če so le ti v dobri kondiciji. Praviloma se na staro sadilno mesto posadi druga sadna vrsta. Še bolj priporočljivo je, da se obnova nasada naredi na novi lokaciji oz. na spočitih tleh. Plodove visokodebelnih dreves, cepljenih na sejancu, je zaradi višine dreves težko obirati. Posledično je za skladiščenje in za namizni značaj plodov primeren le manjši del plodov. Rešitev bi bila, da bi se na dobrem delu zemljišča posadilo avtohtone sorte, ki so cepljene na srednje bujnih podlagah kot so M7, MM 106 ali MM 111 v primeru jablan ali podlaga kutina v primeru hruške. Tako bi vzgojili srednje visoka drevesa, kjer bi bile prve ogradne veje na višini 1,2 - 1,5 m. S tem bi drevesa lažje oskrbovali (rez, redčenje, obiranje) ter tudi pridelali več kakovostnega sadja za svežo porabo. Le kakovostni plodovi so lahko avtohtonim sortam dobra reklama.

40 Strokovna priporočila glede vzgoje dreves

V primeru sajenja dreves jablan, ki so vzgojene na srednje bujnih podlagah (M7, MM 106, MM 111), dobimo prve ogradne veje že na višini 1,2 – 1,5 m.

6 Zaključek

Na naše avtohtone sorte sadja smo lahko ponosni, saj so imele v preteklosti pomembno vlogo v naši kmetijski pridelavi. Pri naših avtohtonih sortah jablan nam že njihova imena povedo, kje so se najbolj širila, bila cenjena ter se uveljavila. Tako se je dolenjska voščenska najbolj uveljavila na Dolenjskem, gorenjska voščenska se je širila na Gorenjskem ter goriška sevka na našem Goriškem koncu. Sadje avtohtonih sort je imelo v preteklosti velik pomen v prehranski varnosti kmetij. Da so naši predniki preživeli, so razvili bogato znanje in izkušnje, o čemer pričajo številne publikacije izpred sto in več let. Iz preteklosti bi se lahko veliko naučili o gospodarni pridelavi, različnih načinih predelave ter sobivanju človeka in narave. V zadnjih letih se ponovno vse bolj zavedamo pomena lokalne pridelave ter samooskrbnosti. Upoštevanje naravnih zakonitosti ter prilagajanje vplivom narave sta pomembna elementa, v kolikor želimo sadjariti na ekološki način. S preteklimi izkušnjami in novimi idejami ter medsebojnim sodelovanjem lahko avtohtonim sortam sadja damo nov pomen. Pri ohranjanju avtohtonih sort bomo uspešni, v kolikor bomo k delu pristopili celostno ter našli različne načine povezovanja z drugimi dejavnostmi. Za razvoj družbe, njene prehranske varnosti in kakovosti bivanja smo odgovorni vsi. S svojim zgledom lahko veliko prispevamo k širjenju kmetijske kulture, ohranjanju tradicije in spoštovanju dediščine. Današnje razvojne usmeritve v kmetijski politiki dajejo velik poudarek lokalni pridelavi, samooskrbi, razvoju ekološkega kmetijstva, prilagajanju klimatskim spremembam in sodelovanju s turistično dejavnostjo. V tem smislu dobivajo tudi avtohtone sorte nove možnosti in potencial za svoj razvoj.

Udeleženci strokovne ekskurzije v Obstparadies Lendl, Kalch, Avstrija, 26.02.2024.

Slovenske šole imajo bogato tradicijo šolskih vrtov. Leta 1869 je namreč tedanji avstroogrski državni ljudski zakon postavil temelje šolskim vrtovom na učiteljiščih in ljudskih šolah. Tako je v 2. polovici 19. stoletja že skoraj vsaka šola imela svoj vrt oz. svojo učilnico v naravi. S tem so šolski vrtovi postali del učnega načrta vse do leta 1941. Sprva so bili šolski vrtovi predvsem drevesnice in sadovnjaki, kasneje so se sadnemu drevju pridružile še druge kmetijske rastline. Po daljšem obdobju zatišja so se po letu 2000 ponovno pojavile ideje po vključevanju šolskih vrtov v šole. Njihovo število se iz leta v leto veča. Zavedanje o lokalno pridelani hrani, prehranska samooskrbnost, medsebojno sodelovanje, neposreden stik z naravo in trajnostni razvoj so samo nekatere izmed vsebin, ki jih šolski vrtovi prinašajo šolajoči mladini.

